

društveni pokreti i demokratizacija svakodnevnog života

alberto melucci

Ono što želim da dokažem u ovom eseju je da društveni pokreti ne mogu da se predstave kao glumci, kao subjekti sa dodeljenim likom i ciljem u »komadu« čiji je ishod poznat. Razlog za odbacivanje tradicionalne predstave o kolektivnoj akciji je u prvom redu istorijski. Konflikti koji su uticali na teorijsku analizu društvenih pokreta — i, opštije rečeno, analizu kolektivnih klasnih aktera — bili su istorijski u vezi sa oblicima akcije u kojima je društveni konflikt poistovećen sa bitkom za građanstvo.

I KONFLIKT KAO TEATAR: OD GLUMACA DO SIMBOLA

Tradicija kako progresivne tako i konzervativne društvene misli često gleda na konflikt i njegovu političku prezentaciju kao na teatar. Tu je pozornica na kojoj se pojavljuju glumci; oni slede scenario koji podrazumeva »hepi end«, obično definisan sa tačke gledišta autora. Kao dodatak, tu je publika koja se opredeljuje za jednog ili drugog učesnika predstave — heroja ili negativnog junaka — budući da izbor predodreduje sudbinu društva, njegov progres prema civilizaciji ili povratak u varvarizam. Možda je ova slika isuviše kulturalna, ali nema sumnje da savremeni pogled na društvene konflikte još uvek, velikim delom, pripada ovakvoj, tradicionalnoj predstavi o kolektivnoj akciji. Ova akcija se percipira kao da se odvija na pozorišnoj sceni, a igraju je akteri definisani dramaturškim ulogama (i intelektualci koji delom igraju pisce scenarija, suflera ili čak reditelja).

Ono što želim da dokažem u ovom eseju je da društveni pokreti ne mogu da se predstave kao glumci, kao subjekti sa dodeljenim likom i ciljem u »komadu« čiji je ishod poznat. Razlog za odbacivanje tradicionalne predstave o kolektivnoj akciji je u prvom redu istorijski. Konflikti koji su uticali na teorijsku analizu društvenih pokreta — i, opštije rečeno, analizu kolektivnih klasnih aktera — bili su istorijski u vezi sa oblicima akcije u kojima je društveni konflikt poistovećen sa bitkom za građanstvo. Tokom perioda industrijskog kapitalizma, akcija radničke klase (na kojoj se zasnivala konstrukcija teorije i metoda analize kolektivne akcije) sastojala se od nekolicine međusobno povezanih borbi koje su se ticale, s jedne strane, klasnih odnosa u sistemu proizvodnje, a s druge, zahteva da se prodre do državne moći i prošire politička prava. Stoga je industrijski klasni konflikt neraskidivo povezan sa nacionalnim pitanjem, a u oblasti prava, sa zadatkom da se u raspodelu moći uključe i neke nove, ranije isključene grupe.

Stariji pokreti kolektivne akcije, kao što je to industrijska radnička klasa, posmatrani su kao glumci, kao »objektivni entiteti koji se kreću ka svojoj slobodini. Tradicionalni model je bio društveno privlatljiv jer je istorijska priroda kolektivnih aktera bila iskazana oblicima akcije koji su istovremeno društveni i politički. Smatram da je model kolektivne akcije iz vremena industrijskog kapitalizma sada iscrpljen. Ovo se nije desilo zato što bi bitka za građanstvo bila završena, niti zato što više nema oblasti društvenog života pogodnih za demokratizaciju. Ovo se desilo jer su se promenili društvena i politička dimenzija kolektivnih sukoba. Društveni konflikti — u striktnom smislu oni konflikti koji se tiču društvenih odnosa koji konstituišu neki dati sistem — i borba za proširivanje građanstva: to jest, za uključivanje izopštenih i neprivilegovanih grupa u domen prava i pravila političke igre — postali su sasvim drugačiji i uključuju mnogo drugačije učesnike i oblike akcije.¹⁾

Postoji i teorijski razlog da se o društvenim pokretima prestance govoriti kao o glumcima. On je više povezan sa domenom predmeta sociološke analize. Mada je i sada manir da se pod uticajem mitologije o kojoj sam maločas govorio, na pokrete gleda kao na ujedinjene entitete — kao na homogene subjekte koji se kreću ka svojim ciljevima on bukvalno nema nikakvu alitičku osnovicu. Ono što se uzima kao garantovano — postojanje kolektivnog glumca — u stvari je proizvod veoma različitih društvenih procesa, akcionih usmerenja, elemenata strukture i motivacije. Problem sa kojim se analiza pokreta mora suočiti primarno je pitanje: kako su svih različiti elementi sintetizovani, kako se jedan društveni akter konstituisao i održao kao empirijska jedinica? Mnoge analize polaze od implicitne ontološke pretpostavke da akter postoji: drugim rečima, da postoji »radnički« pokret, »ženski« pokret, »omladinski« pokret, »ekološki« pokret itd. Međutim, sa stanovišta analitičkog posmatranja, problem je upravo pitanje objašnjenje

nje kako je nastao taj empirijski entitet koji posmatramo i zovemo »pokretom«.

Stoga, čak i sa teorijske tačke posmatranja, predstava o pokretu kao glumcu na sceni je neadekvatna i razrešava se u skladu sa metafizičkom, esencijalističkom idejom o akteru opremljenom svojim duhom i dušom koji ga pokreće i snabdevaju ciljevima. Napredak sociološkog mišljenja i istraživanja vodi ka shvatavanju kolektivnih glumaca kao rezultata kompleksnih procesa koji favorizuju ili ometaju nastanak i održavanje solidarnosti, istorijsne kulture i organizacionih veza, dakle, svega onoga što je neophodno iz izvedenje kolektivne akcije. Drugim rečima, na kolektivnu akciju se gleda kao na društveni izvod, sklop društvenih odnosa a ne kao na dati metafizički entitet.²⁾

Mislim da će u svetu ovih razmatranja biti lakšé, da se razume savremena praktična transformacija kolektivnih aktera. Mada se još uvek prema njima u velikoj meri odnosimo u skladu s tradicionalnim okvirom analize, empirijsko posmatranje zaista ukazuje na mnoštvo elemenata koji se spajaju u oblik akcije koji po konvenciji (ili po navici, ili zbog nedostatka alternativa) — sebe opisuju, i nastavljaju da nazivaju »pokretima«. Preterana upotreba termina »pokret« potvrđuje semantičku nepreciznost i conceptualnu krhkost kada treba objasnjiti društvenu prirodu kolektivne akcije. Istočnemre, to dovodi u sumnju teorijski i lingvistički univerzum devetnaestovekovnog, industrijskog društva, komepipadaju ovaj kao i mnogi drugi termini (kao na primer, progres, revolucija i klase). Nepreciznost termina koji se upotrebljavaju kada se govorii o savremenim konfliktima nije drugorazredno pitanje: to je znak da je naš teorijski — a ne samo semantički — univerzum iscrpljen.

U principu, moderni fenomen o kome govorim ne tiče se jedino građanstvo (govorim o ženskom »pokretu«, ekološkim »pokretima«, oblicima kolektivne akcije mladih i mobilizaciji u korist mira). To ne znači da je ova tema prevazidena. U kolektivnoj akciji žena, na primer, pitanja prava, nejednakosti i isključenosti predstavljaju veliki deo povoda za mobilizaciju. Ali, ono što su žene postigle zajedno sa drugim savremenim akterima, pre svega je početak praktikovanja alternativne definicije osećanja: drugim rečima, one su kreirala značenja i definiciju identiteta koje se suprotstavljaju predodređenosti individualnog i kolektivnog života pod dejstvom bezlične, tehničkih moći.

Ovi pokreti potvrđuju pojavu konfliktita oko kodova, oko formalnih regulatora znanja i jezika koji organizuju procese učenja i društvene odnose. U ovakvom konfliktu nema subjekta, barem ne u onom esencijalističkom, kvazi metafizičkom smislu u kome se u prošlosti govorilo o »subjektima« sukoba. Savremena kolektivna akcija uzima oblik mreže (networks) polu-uronjenih u svakodnevni život. Unutar ovakvih mreža moguće je eksperimentisanje i neposredno praktikovanje novih, alternativnih modela osećajnosti, a kao posledica nastaje lična odanost koja je takođe urodena i gotovo nevidljiva.³⁾

Takve mreže proizvode i obraduju istu vrstu informacijskih potencijala koji leže i u osnovi savremenih oblika tehnokratske moći. »Pokreti« se javljaju samo u pojedinih oblastima, u ograničenom vremenu i pomoći sredstava i momenata mobilizacije koji su drugo, komplementarno lice polu-uronjenih mreža. Stoga je, na primer, teško da se razume masovnost mobilizacije oko mirovnog pokreta ako se ne uzme u obzir vitalnost dublje uronjenih, već postojećih mreža žena, omladine, ekologista i alternativne kulture; ove mreže čine ponenu tu mobilizaciju mogućom i obezbeduju joj vidljivost u vidu razudene strukture: to jest, u momentu kada dove do konfrontacije ili pak konfliktita sa javnom politikom.⁴⁾

Ova dva pola kolektivne akcije (latentnost i vidljivost) ne mogu se odvojiti. Oni koji na kolektivnu akciju gledaju kao na profesionalno-politički fenomen obično ogranicavaju svoj pristup na vidljivu stranu mobilizacije, previdajući činjenicu da je ono što se svakodnevno dogada proizvodnja alternativnih vidova osećajnosti na kojima se zasnivaju mreže koje preživljavaju iz dana u dan. Međutim, sa političke tačke gledišta, postavlja se pitanje: da li je uopšte moguće govoriti o delotvornosti ovakvog tipa latentne akcije, i kako treba procenjivati njih uspeh ili promašaj?

Odnosu na latentnu akciju, konkretni koncepti kao što su efektivnost ili uspeh su nevažni. To je moguće zato što se, u

1) Ovo ne znači da se društvene i političke forme akcije nikada ne kombinuju u praksi. Obrnuto, borbe feministica su tipičan primer načina na koji pokreti kombinuju zahteve za uključivanje i prava neke isključene društvene kategorije (bitka za emancipaciju razliki [razlika žensnosti] kojima se dovodi u pitanje logiku sistema [ženski pokret]). Drugi primer povezanih društvenih i političkih zahteva je evidentan unutar etničko-nacionalnih pokreta koji se ponovojavaju u razvijenijim društvenim Zapadu. U ovim pokretima je spojeno nasleđe koje se tiče nacionalnog pitanja sa problemom identiteta koji je nastalo tokom razvoja kompleksnih sistema. Vidi: A. Melucci and M. Diana, Nazioni senza Stato. I movimenti etnico-nazionali in Occidente, Turn, 1983.

DRUŠTVENI POKRETI

principu, konflikt odigrava na simboličkom području, uz potrošnju sredstava koja dovode u pitanje dominantne kodove na kojima opstaje društveni odnos utemeljeni u informativnim sistemima visoke gustine. Postojanje simboličkog izazova samo po sebi je već metod demaskiranja dominantnih kodova, to jest, to je već drugačiji način percipiranja i imenovanja stvari. Ovo svakako ne znači da letentan tip akcije nema i vidljive efekte. Savremeni oblici kolektivne akcije proizvode i »merljive posledice na najmanje tri nivoa.

Prvo, ona daje podsticaj **modernizaciji i institucionalnoj promeni**, pomoći sredstava političke reforme i redefinisanja organizacionih kultura i prakse. Druga posledica je **selekcija novih elita**. U mnogim zemljama Zapada, tokom sedamdesetih godina, kolektivna akcija je, na primer, dovela do određenih promena u progresivnim ili levičarskim političkim organizacijama (kao što su političke partie i sindikati) i iznad svega, rezultirala je pojmom nove generacije sposobnih profesionalaca u ključnim komunikacionim kanalima, medijima i marketinškom sektoru »informacijskog društva«. (Istraživanje mlađih menadžera i tim sektorima, posebno u urbanim/metropolitskim sredinama, moglo bi da osvetli veze između novih elita i njihovog iskustva stečenog u »pokretima, ili alternativnim kulturnama). Treća posledica kolektivne akcije je **kulturalna inovacija**: stvaranje modela ponašanja i društvenih odnosa pogodnih da se prodre u svakodnevni život i na tržište, uz promenu funkcionalizaciju društvenog poretku sredstvima, kao što su drugačije navike govorenja, seksualnih običaja, delotvornih veza i odnošenja, oblaćenja, ishrane itd.

Značenja kolektivne akcije ne iscrpljuju se samo u tim efektima, čak i kada je, kao po pravilu, pažnja na nju usmerena s ciljem da se izmeri politička efektivnost ili uspešnost savremenih »pokreta«. Ako se društvena analiza ograniči samo na ove aspekte, onda se previda osnovna dimenzija savremenih konflikata: »pokreti više ne dejstvuje kao glumac već kao Simbol. On doživljava transformaciju zato što akciju pretvara u simbolički izazov koji dovodi u pitanje dominantne kulturne kodove, otvara njihovu iracionalnost, i delimično zato što deluje na instance (informacija i komunikacija) na kojima takođe operišu nove forme tehnokratske moći.

Empirijsko posmatranje ukazuje na tri glavna oblika simboličkog izazova. Prvi je **prorokovanje**: čin kojim se najavljuje nešto što je zasnovano na iskustvu koje oseća svaki pojedinac u svom životu. Taj čin nagoveštava da je moguć drugačiji vid osećajnosti i da logika funkcionalizacije aparata moći nije jedini mogući »racionalitet«. Međutim, prorokovanje sadrži u sebi neresivu kontradikciju. Proroci najavljuju nešto što nisu oni sami, dok istovremeno sebe nude kao model. Žene govore o pravu da budu drugačije koje je daleko ispred aktuelne pozicije tog pola, ali moraju pritom da se pozovu na partikularnost svojih bioloških i istorijskih uslova. Mladi ljudi govore o mogućim alternativama u definiciji i korišćenju vremena, ali polaze od svoje potisnutosti u marginalne i zavisne uslove života. Ekozoli se zalažu za »čistu« prirodu što je moguće samo u bogatom i razvijenom društvu, i tako dalje. Učesnički pokretu su obično onaj trn koji nastaje izmedju njihove uloge proroka i aktivnosti kao **konkretnih** društvenih aktera.

Dругi oblik izazova uzima oblik **paradoksa**: dominantni kodovi se preobrazuju u pomoći sredstava, kao što je prenaglašavanje, čime se istovremeno pokazuju njihova iracionalnost i mera sadržane tišine ili nasilja. Prenaglašavanjem ili praktikovanjem dominantnog diskursa do krajnjeg granica jedan »pokret« potvrđuje kontradiktornu prirodu svog »uzroka«, ili obrnuto, pokazuje da je ono, što dominantni aparat naziva »iracionalnim«, možda dramatično tačno.

Treći vid izazova je **reprezentacija**: kao u igri lika i ogledala, sposobnost kolektivnih aktera da razdvoje formu od sadržine dozvoljava održavanje sistema inherentne kontradiktornosti. Nije slučajno da ključnu praksu svakodnevnih mreža savremenih »pokreta« čine upotreba ekspresivnog jezika, teatar, video i slične aktivnosti.

Ova tri oblike simboličkog izazova daju sistemski efekat koji ne treba brkati sa modernizacijom i institucionalnim promenama, niti sa cirkulacijom elita ili procesima kulturne inovacije. Smisao ovih posledica je da se moć učini vidljivom, jer ona se skriva iza racionalnosti administrativnih i organizacionih procedura, ili »šou biznis« aspekata politike. U savremenim društvinama vidljiva moć nestaje; ona se komplikuje kroz razne oblike i branše pa je teško da se otkrije u institucijama ili ličnostima čak i kada neke od njih igraju ključnu ulogu u oblikovanju svih društvenih odnosa.

Pod ovakvim okolnostima, ne samo »pokreti« nego i sama moć imaju tendenciju da postanu »glumci«. Moć se transformisala u skup simbola koji su obično saglasni, isprepleteni sa procedurama, ili kristalizani u uprosećenju potrošnji na velikom tržištu medija. U kompleksnim sistemima niko pojedinačno ne odgovara za ciljeve društvenog života. Stoga je jedna od osnovnih uloga kolektivne akcije upravo da pojasniti te ciljeve tako što će kreirati prostore u kojima moć postaje vidljiva. O moći koja se vidi moguće je pregovarati, jer joj se može suprotstaviti ili je naterati da u obzir uzme i razlike.

Kolektivna akcija omogućava pregovaranje i stvaranje javnih sporazuma koji, mada su sve kratkotrajaniji, ipak predstavljaju jedan od uslova političke demokratije sposobne da zajednicu zaštiti od sve opasnijeg rizika arbitrarne upotrebe moći ili nasilja: pošto je moć neutralisana iz formalizovane racionalnosti procedura ona se ne može kontrolisati ako se ne učini vidljivom. Međutim, mora se priznati da je dostupnost u prostoru za postizanje sporazuma u savremenim društvinama skučena i privremena. Stoga se te zone moraju neprestano i brzo definisati i otkrivati, imajući na umu da se razlike menjaju, konflikti uzimaju nove smerove, sporazumi prestaju da zadovoljavaju partnerne, a konstantno nastaju novi oblici dominacije.

II Kraj politike?

Do sada izneti argumenti ne znače da je kompleksni sistem politike jednostavno nekakav relikt prošlosti. Obратno, »politički« odnosni nisu bili nikada važniji nego u kompleksnim sistemima. Nikada ranije nije bilo toliko neophodno da se kompleksi regulišu pomoći odluka, izbora i »politika«, kojima se moraju obezbediti učestanost i difuzija da bi se smanjila nesigurnost sistemskih subjekata pred izuzetno brzinom promenama. Kompleksnost i promena stvaraju potrebu za odlukama i izazivaju kao nikada u prošlosti izazivaju mnóstvo promenljivih interesa; višešlojnosti i promenljivosti interesa doveđe od višešlojnosti i promenljivosti problema koje valja rešavati. Recimo, do potreba za odlukama: odlukama koje su neprekidno podložne verifikaciji i izložene ograničenjima i razicima konsenzusa u uslovima brze promene.

Ja politički odnos definišu kao odnos koji dozvoljava smanjivanje neizvesnosti i posredovanje supersrotstavljenih interesa pomoći odluku. Smatram da su u tom smislu politički odnosi fundamentalni za održavanje kompleksnih društava. U društvinama tog tipa svedoci smo, u stvari, procesa usložnjavanja i difuzije političkih instanci. Autoritarna regulativa se pretvara u političke odnose u različitim područjima društvenog života i unutar institucija i organizacija raznih oblika. Proces »transformacije autoritarnog u političko« podrazumeva uvodenje sistema razmene i procedura za pregovaranje u kojima se pomoći konfrontacije i posredovanja interesa stvaraju odluke. Ranije su postojali samo mehanizmi za autoritativno prenošenje regulative putem moći.

Ovaj »politički nivo« ne locira se samo u nacionalnom političkom sistemu, već i unutar mnogobrojnih proizvodnih, obrazovnih i regionalnih institucija, kao i u područjima društva u kojima — nakon borbe — nastaju nove instance političkog odlučivanja, reprezentacije interesa i pregovaranja. Ovaj proces »politizacije« povezan je sa kompleksnim informativnim sistemima, potrebnim da se nadzire promenljive okruženjem i komplikovani zahtevi da se dode do ravnoteže u samom sistemu. Važnost »političkog nivoa« odnosa nije evidentna samo u današnjim političkim sistemima parlamentarne demokratije na Zapadu. Problemi politike bitni su u svakom kompleksnom sistemu, bez obzira kakvom tipu političke organizacije teži. Biće koji projekt demokratizacije u razvijenom društvu ne može da ignoriše ovaj problem, čak i kada su intelektualno i praktično iskustvo opozicionih pokreta nedovoljni da bi ponudili rešenje. Isuviše dugo se prepostavljalo da bi specifična i autonoma logika procesa donošenja odluka i mehanizmi reprezentacije mogli da se anuliraju pomoći oslobadajuće moći masovnih borbi. Umesto toga, danas je sasvim jasno, da su ovi problemi ostali nerešeni.

Sve što je rečeno ne znaće da je kvalitet interesa koji ulaze u proces donošenja odluka irelevantan; niti da svih tih interesima imaju istu težinu; niti da im postojeći sistem automatski obezbeđuje jednak pristup prilikom donošenja odluka. Međutim, to zaista znaće da su procesi donošenja odluka i reprezentacije specifični i neophodan preduslov za funkcionalizaciju kompleksnog sistema.

Marksistička intelektualna tradicija je potcenjivala i ignorisala problem procesa donošenja odluka koji se temelji na reprezentaciji. Ona je predstavnici demokratije svela na njene »buržoaske« oblike i parlamentarne institucije, i time odbacila pitanje kako treba usaglašavati i reprezentovati pluralizam interesa. Problem reprezentacije povezan je sa kompleksnošću i stoga ne može biti zanemaren bez obzira na to kakav se oblik političke organizacije predviđa. Reprezentacija neizbežno obuhvata razliku između predstavnika i onih koje predstavljaju; između interesa svakog pojedinca i konkurenčne i divergentne logike njegovog zadovoljavanja.

Svaki projekt demokratske transformacije nužno mora da uzme u obzir razliku između struktura reprezentacije i zahteva i interesa reprezentovanih: ako neki projekt želi da bude »progresivan« ili »radikalni« prinuden je da izmisli društvena i politička sredstva pomoći kojih se kontroliše pomenuta razlika. Neophodan preduslov demokratizacije je da se ne dozvoli da se taj problem ideoleski zaobide: samo ako se to prizna, postaje moguće da se pogleda koji bi putevi bili najbolji za kontrolu i smanjivanje razdaljine između moći i društvenih zahteva.

Da se vrati na početno pitanje političkih odnosa: izneta zapažanja služe da se politika stavi na pravo mesto, prepoznavanjem njenih specifičnosti i poricanjem njenih datih granica. Neku opšte važeću definiciju politike zamenjujemo priznavanjem njene specifičnosti i »funkcionalne nužnosti«. Za tradiciju radikalne politike misli, ovo priznanje uključuje težak obrat govoreći intelektualno i praktično — putu totalno »očišćenje« koji sledi proces desakralizacije i laicizacije društvenog života. Politika garantuje mogućnost da se interesi posreduju u cilju donošenja odluka. Postoje najmanje dva razloga zbog kojih politika, u ovom smislu, ne može da bude zamenjena za celinu društvenog života:

1. Postoje strukture i interesi koji joj prethode, oslobadajući se i uslovljavaju. Čak i kada ih politika jedan po jedan posreduje, ovakve strukture i interesi postoje bez obzira na to kakva je ideoleska iluzija o postojanju pluralizma, i bez obzira na pretenzije reprezentativnog društva koje se takođe shvata kao spontani pluralitet zahteva i potreba. Po-

2. Sociološki doprinos teoriji »pokreta«, posebno evropski pristup i teorija o mobilizaciji resursa iz sedamdesetih godina razmotreni su u: A. Melucci, »An End to Social Movements?«, Social Science Information, no. 23, 1984, str. 819-835. Teorija mobilizacije resursa analizirana je u J. C. Jenkins, »Resource Mobilization Theory and Study of Social Movements«, Annual Review of Sociology, no. 9, 1983, str. 527-553; B. Klandermans, »Mobilization and Participation-Social-Psychological Expansion of Resource Mobilization Theory«, American Sociological Review, no. 49, 1984, str. 583-600; i S. Tarrow, »Struggling to Reform«, Cornell University Western Society Paper, no. 15, 1983. O evropskom pristupu vidi: A. Touraine, »La retour de l'acteur«, Paris, 1984 i J. Habermas, »The Theory of Communicative Action«, vol. 1, Boston, MA, 1984. Interpretacija kolektivne akcije kao »konstruisane« realnosti nalazi se u A. Melucci, »Altri Codici«, Bologna, 1984.

3. Empirijska analiza ovih mreža nalazi se u A. Melucci, »Altri Codici«.

litička igra se nikada ne dogada na otvorenom polju i sa jednakim šansama. Stoga, da bi se razumela nejednaka distribucija političkih šansi i političke moći potrebno je da se otkriju **granice** političke igre, a preko njih, i način na koji nastaje moć koja je u osnovi svih političkih institucija.

2. Postoje neke dimenzije društvenog fenomena — na primer, afektivni ili simbolički odnosi — koji ne mogu da se posmatraju kao političke, jer one funkcionišu u skladu sa drugacijom logikom, koju je potrebno respektovati a ne nasilno menjati.

Ova razmatranja ne sugerisu da se suočavamo sa krajem politike, nego sa njenom radikalnom redifinicijom. Jedan — možda ne tako nevažan — pokazatelj ove transformacije značaja i značenja je sve teže održavanje klasičnog razlikovanja »leve« i »desne« političke tradicije. Analitička ispravnost termina »levica« sada je evidentna. Njegova jedina funkcija je da se empirijski definisu politički agensi povezani sa istorijskom tradicijom Zapada, dok se time ništa ne govorii o novim konfliktima i akterima, niti o savremenim pravcima društvenih i političkih promena.

Tradicionalno, »desnica« ukazuje na orijentaciju ka prošlosti, dok bi »levica« bila oznaka za usmerenje ka budućnosti. Ali, pojava savremenih društvenih »pokreta« je utisnula u kolektivnu svest shvatjanje da živimo u društvu bez budućnosti, ne samo zato što nam preti mogućnost globalne katastrofe, već i zato što je centralni problem kompleksnih sistema kako održati ravnotežu (status quo). Poznati »anti-moderni« karakter »pokreta« otkriva se, u stvari, u njihovoj proklamaciji kraja linearnog progresa i u afirmaciji osećanja za borbu u sadašnjosti, od koje takode zavisi budućnost.

Promena koja se dogada u kompleksnom društvu je postaća diskontinuitetna, artikulisana i izdiferencirana. Ovi sistemi se nikada ne menjaju u isto vreme i na isti način na svim nivoima. Pomoću odluka, politički sistem može da smanji neizvesnost i da ubrza transformaciju kojoj potencijalno vode konflikti, ali pri tom je potrebno da se razlikuju agensi promena i oni koji upravljaju transformacijom. Akteri koji izazivaju promenu, i oni koji njom upravljaju — to jest, institucionalizuju je — nisu identični. Po mom mišljenju, samo dan nakon Oktobarske revolucije nastala je iluzija o pokretu koji se pretvara u moć dok istovremeno zadržava, sveobuhvatnost sopstvenih zahteva. Ali, mi sada znamo teorijske razloge zbog kojih je takva ideja bila od početka iluzorna.

Promene koje se dešavaju unutar kompleksnog sistema su uvek adaptivnog tipa; mada ponekad donose velike lomove, one su uglavnom u vezi sa opštom ravnotežom sistema. Znamo da je neophodna moć da bi se regulisala kompleksnost bilo kojeg sistema i da se ona strukturalno razlikuje od konfliktova. Značaj konflikata je u tome što ne dozvoljavaju da se sistem zatvori, jer primoravaju vladajuće grupe da pristanu na inovacije, na promenu medju elitama, da prihvate nekog ko je ranije bio isključen iz arene donošenja odluka i da zone nevidljive moći u senici i tišini izlože javnosti. A svaki sistem i dominantni interesi neizbežno stvaraju takve zone. Baš ove moguće posledice konfliktova u stvari su fundamentalna (ali ne i jedina) funkcija društvenih »pokreta« i političke opozicije što dovodi do pokušaja da se uspostavi nova moć na ruševinama stare, ili, u najmanju ruku, da se ona ne reproducuje na isti način.

III DILEME »POST-INDUSTRIJSKE DEMOKRATIJE

Uskorije vreme veliki broj istraživanja se usredsređuje na krizu države blagostanja i na problem upravljivosti, pluralizma i političke razmene u neokorporativističkom sistemu. Istovremeno, velika pažnja pridaje se političkim posledicama kompleksnosti.⁵ U vezi sa prethodno diskutovanim problemima, ta opširna debata je osvetilila nesto što bi se moglo zvati dilemama post-industrijske demokratije.

Dilema oko viška promenljivosti nalazi se u nužnosti da se prihvati neprekidna promena a da se istovremeno, normativni i preskriptivni nukleus stabilizuju. U kompleksnim sistemima neophodno je da se, s jedne strane, prihvate promenljivi interes, veliki broj društvenih aktera i promenljivost njihovih agregiranih interesova, i da se, s druge strane, garantuje sistem pravila i propozicija koji će osigurati odredenu meru predskazivosti ponašanja i procedura.

Druga dilema je **nemogućnost da se odluci o konačnim ciljevima**. Kompleksni sistemi dozvoljavaju veliku fragmentaciju moći. Sve je veći broj grupa koje su sposobne da se organizuju, da reprezentuju svoj interes i da iskoriste prednost u procesu političke razmene; javlja se takođe i fragmentacija strukture za donošenje političkih odluka koju je teško koordinirati. U isto vreme, odvija se konsolidacija nekontrolisanih i nevidljivih organizacija u kojima se takode stvaraju odluke koje se tiču ciljeva. Krugovi u kojima je uspostavljen osećaj kolektivne aktivnosti su postali nevidljivi i nepristupačni. Tu leži dilema o nemogućnosti da se odluci o konačnim ciljevima: pošto se stvara isuviše odluka, sve je teže da se odredi koja od njih su najbitnije.

Konačno, postoji i dilema **zavisne participacije**. U pluralističkim sistemima Zapada primećuju se istovremeno proširivanje gradanstva i participacije i sve veća potreba da birokratske organizacije planiraju društveni život u celi. Proširivanjem individualnih i kolektivnih sloboda veća je neophodnost planiranja pomoću koga bi se koordinirao pluralizam interesova i odluka, i zaštitila njima primerena prava na reprezentaciju i donošenje odluka. Ali, u svakoj sekvenci planiranja stvara se novo leglo tehnikratskog centra za donošenje

nje odluka, koje neizbežno ugrožava participaciju i stvarna prava.

Ova dilema je u vezi sa bitnom promenom u kompleksnim društvenim sistemima. Isključivo politička interpretacija — ona koja se oslanja na logiku donošenja odluka i reprezentaciju interesa — ne uzima u obzir transformacije u društvenoj proizvodnji i promene društvenih potreba i interesa koje se time dogadjaju; a baš to je proces koji preodređuje tip političkog sistema jer zatim potrebe i interesi dobijaju oblik zahteva. Opisane političke interpretacije danas su predominantne u teorijama »racionalnog izbora« i političke razmene, kao ociglednoj zameni za starije ekonomističke pristupe. To je samo novija verzija redukovanja društvenih na političke odnose. Politički redukcionizam ne uvažava značaj razumevanja ranije pomenutih dilema, i eventualnih načina da se one razreže. Njihovo rešenje zavisi od mogućnosti da se ono što se primećuje na političkom nivou zameni razumevanjem transformacija u strukturalnoj logici i novim strukturalnim kontradikcijama u kompleksnim sistemima.

Kompleksni sistemi su prinudeni da mobilisu resurs da što je individualna akcija da bi održavali u životu svoje veoma složene i organizaciono različite informativne mreže i mreže za donošenje odluka. Međutim, u isto vreme, individualna akcija traži »mogućnost izbora«, jer su pojedinci obdareni većom sposobnošću kontrolisanja i definisanja uslova neposrednog ličnog i društvenog iskustva. Proces individualizacije — raspodela osećaja za društvenu akciju u potencijalno svakom pojedinцу — ima dvoseku posledicu: na jednoj strani, pojačava se društvena kontrola pomoću uvećanog »socijalizujućeg« pritiska na motivacionu i kognitivnu strukturu pojedinca, a sa druge, nastaje potreba da se bolje shvate vremenska i prostorna dimenzija života tih istih pojedinaca koji imaju na raspolaganju veći izbor svršishodne akcije.

Dilema »post-industrijske« demokratije staje u vezi sa ovakvom strukturalnom napetošću u kompleksnim sistemima. Ako se ne uzme u obzir istovremeni pritisak ka integraciji i potreba za izgradnjom samooidentiteta, bitne komponente pomenutih dilema neće moći da se podvrgnu analizi. Promenljivost i predskazivost, fragmentacija i koncentracija, participacija i planiranje, predstavljaju u političkoj sferi dve strane mnogo opštijeg sistemskog problema. Pokusaj da se ove dileme razreše isključivo unutar datog političkog sistema u najboljem slučaju može da dovede do predloga i odluka (ponekad i inovativnih) koje su tehnikratsko-racionalnog tipa.

Meditum, ako želimo da se suočimo sa celinom problema demokratije, potrebno je da pljivljivo razmotrimo vezu koja postoji između političkih dilema savremenih zapadnih društava, njihove neprestanu izmenljive logike, i prepoznavanja specifičnosti i autonomije političkih odnosa. Ako se još uvek veruje da je bit demokratije da osigura konkurenčiju interesova i pravila za njihovo reprezentovanje, postoji opasnost da se potpuno zanemari obim društveno-političke transformacije koja se dešava u kompleksnim sistemima. Ovakva kocepcija demokratije odgovarala je kapitalističkom sistemu koji je utemeljen na razlici između države i civilnog društva, kada je država jednostavno prevodila »privatne« interese nastale u gradanskom društvu u neki vid »javnih« institucija.

Razlika između države i civilnog društva, na kojoj je zasnovano političko iskustvo kapitalizma, danas je postalna nejasna. Država se kao nosilac intervencije i akcije postupno razgradije. Nju sa vrha zamjenjuje jako međuzavisani sistem transnacionalnih odnosa, a odozdo je razgradjuje mnoštvo parcialnih »vlada«, koje su definisane sopstvenim sistemom reprezentacije i donošenja odluka, kao i skupinom isprepletenih organizacija u kojima su nerazmrsivo povezani privatno i javno.

I »civilno društvo« je — barem u onom obliku kako ga je definisala modernistička tradicija — izgubilo svoju sadržinu. »Privatni« interesi koji su mu nekada pripadali nemaju više stalnost i vidljivost koje su im obezbeđivala stabilne društvene grupe sa jasno definisanim pozicijom u hijerarhiji moći i uticaja. Nekadašnja unija (i homogenost) društvenih interesa se raspala. Gledano odozgo, i na osnovu jasno omedene predstave, može se reći da interesi dobijaju oblik opštih kulturnih i simboličkih orientacija koje se ne mogu pripisati nekoj specifičnoj društvenoj grupi; posmatrani odozdo, oni su izdeljeni u mnoštu primarnih potreba, uključujući tu i one koje su ranije smatrane za prirodne.

Jednostavno razlikovanje države i civilnog društva zamejuje nejasniju situaciju. Procesi diferencijacije i »laicizacije« transformisali su masovne partie u partie koje bi da privuku svakog potencijalnog glasača. One su strukturalno ugradene u mehanizam vlasti; u isto vreme, parlamentarni sistem ima tendenciju da osigura samo selektivno prosleđivanje zahteva i da zadrži puke funkcije formalnog donošenja odluka. U drugom planu, evidentni su umnožavanje i porast autonomije sistema reprezentacije i donošenja odluka; ovaj proces vodi ka pluralizaciji centara za donošenje odluka, što sa sobom neizbežno donosi nesumnjuive prednosti u difuziji instanci odlučivanja. Konačno, još dublje, nastaju kolektivni zahtevi i konflikti za koje je pogodan oblik »pokreta« koji su usmereni na ponovno povezivanje motivacije i osećanja akcije sa svakodnevnim životom.

Pod ovakvim okolnostima iluzorno bi bilo misliti da se demokratija sastoji samo u konkurenčiji za raspodelu resursa kojima raspolaze vlada. U kom kompleksnim društvima demokratija zahteva takve uslove pod kojima bi svim društvenim grupama bilo moguće da se afirmišu, da budu priznate za ono što žele da budu ili zaista jesu. To jest, ona zahteva postojanje uslova u kojima je moguće prepoznavanje i autonomija individualnih i kolektivnih procesa označavanja (stvaranja simbola).

4 O mirovnoj mobilizaciji posebno vidi A. Melucci, *The Symbolic Challenge of Contemporary Movements*, Social Research, no 52, 1985, str. 789-816; I. Lodi, Uniti e diversi: le mobilitazioni per la pace nell'Italia degli anni '80, Milan, 1984. Uloga koju urojene mreže imaju u procesu mobilizacije takođe je objašnjena u H. Kriesi, *Local mobilization for the People's Petition of the Dutch peace movement*, paper presented at the international workshop *Transformation of Structure into Action*, Free University, Amsterdam, 1986.

5 Za pregled literature vidi posebno C. Offe, *Contradictions of the Welfare State*, J. Keane (ed), London and Boston, 1984, i P. C. Schmitter and G. Lehmbacher (eds), *Trends Towards Corporatist Intermediation*, London, Beverley Hills, 1980.

6 Savremena rasprava o civilnom društvu idu u pravcu ovog zaključka. Vidi: J. Cohen, *Glass and Civil Society*, Amherst, 1982; J. Cohen, *Rethinking Social Movements*, Berkeley Journal of Sociology, no. 28, 1983, str. 97-113; J. Cohen and A. Arato, *Social Movements, Civil Society and the Problem of Sovereignty*, Praxis International, no. 4, 1984, str. 266-283; J. Keane, *Public Life and Late Capitalism*, New York and Cambridge, 1984, i J. Keane, *Despotism and Democracy* u knjizi *Civil Society and the State*, Verso, London, 1988.

